

УДК: 94 (477) : 327 : 438 : 351.86222

Сергій КОТ

ПРОБЛЕМА ПОВЕРНЕННЯ І РЕСТИТУЦІЇ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ, ВТРАЧЕНИХ УНАСЛІДОК ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ, В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ МІЖДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИНАХ

У статті аналізується досвід сучасних українсько-польських міждержавних відносин (1991–2014) у сфері повернення і реституції культурних цінностей, втрачених унаслідок Другої світової війни. Висвітлюються досягнення та проблемні питання двосторонньої співпраці.

Ключові слова: Україна, Польща, культурні цінності, повернення, реституція.

Серед численних напрямів сучасної українсько-польської співпраці особливе місце посідає тема повернення і реституції культурних цінностей, що зазнала впливу історичних обставин, які впродовж століть супроводжували взаємини між двома сусідніми народами. Тут можна згадати тривале перебування у складі спільних державних утворень, яскраві моменти тісної співпраці, взаємні збройні протистояння, неодноразові зміни кордонів, які залишили глибокий слід в історичній пам'яті обох народів. Події минулого особливо позначилися на долі культурних цінностей, котрі практично завжди опинялися заручниками історичних обставин і через десятиліття, століття привертають увагу громадськості й державних інституцій обох країн, великою мірою визначаючи їхні двосторонні відносини.

Характеризуючи значення та складність комплексу питань, пов'язаних із проблемами втрачених культурних цінностей, заступник директора Державних архівів Республіки Польща професор Владислав Степняк констатує: «Для багатьох держав якраз питання, пов'язані з цими цінностями, мають пріоритетне значення в їхній міжнародній діяльності. Не виправдалися надії, що з часом навколо цих проблем може знизитись напруга, а з кожним роком все більші технічні можливості репродукування документів національної спадщини будуть мати значний вплив на вироблення загальноприйнятних рішень... Навколо архівних матеріалів, бібліотечних та музейних зібрань, що викликають дискусії та суперечки, постає специфічна атмосфера, в якій їх роль та значення набирають насправді небувалої цінності. У такій ситуації пошук раціональних рішень не є легким!»¹. Із цими словами важко не погодитися.

Питання сучасних польсько-українських міждержавних переговорів щодо повернення і реституції культурних цінностей, втрачених внаслідок Другої

¹ Dziedzictwo archiwalne we współpracy Polski i Ukrainy. Praca zbiorowa pod redakcją Władysława Stepniaaka. – Warszawa, 2009. – S. 15–16.

світової війни, поки що не стало предметом широкого дослідження. У цьому зв'язку слід відзначити постійну увагу до цієї теми відомого історика права Віктора Акуленка, який розглядає її під кутом міжнародно-правових відносин².

Польща одна з перших у світі беззастережно визнала державну незалежність України. Українсько-польський договір про добросусідство, дружні відносини і співробітництво, який у Варшаві 18 травня 1992 року підписали президенти Леонід Кравчук і Лех Валенса, серед іншого, містив важливу статтю 13, що визначила напрями двосторонньої співпраці у сфері збереження культурної спадщини (пункт 4). Тут також йшлося про розшуки й повернення культурних цінностей, що були втрачені або незаконно вивезені³.

Президент Польщі у вигляді жесту доброї волі передав Україні шість папок із частини архіву Наукового товариства імені Шевченка у Львові, що в кінці Другої світової війни була переміщена на територію Польщі і зберігається в Національній бібліотеці у Варшаві⁴. Подальшим важливим кроком, спрямованим на створення організаційної інфраструктури двостороннього діалогу, стала міждержавна «Угода між Урядом України та Урядом Республіки Польща про співробітництво в справі охорони і повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей» від 25 червня 1996 року, яка визначила і конкретизувала предмет і рамки співпраці. Зокрема, стаття 2 угоди задекларувала: «З метою захисту, збереження, пошуку і повернення культурних цінностей, пов'язаних з культурою та історією Договірних Сторін, що були визнані як втрачені або незаконно переміщені на територію іншої Договірної Сторони, Сторони утворюють Міжурядову українсько-польську комісію (далі – Міжурядова комісія)»⁵. До компетенції Міжурядової комісії віднесено пошук, облік, ідентифікацію культурних цінностей, які є предметом розшуку з боку України й Польщі, взаємне інформування сторін про результати, а також підготовку експертних висновків (ст. 3). У складі комісії можуть утворюватися постійні або тимчасові групи експертів з питань пам'яток археології, історії, предметів мистецтва, архівних документів, бібліотек та інших напрямів, на які покладається реальна пошукова й дослідницька праця, ідентифікація культурних цінностей і підготовка пропозицій щодо їх повернення (ст. 4, ст. 5). Угодою також передбачено проведення спільного обліку, інвентаризації та дослідження культурних історичних і культурних цінностей кожної сторони, встановлення їхньої кількості та стану збереження (ст. 1), пошук та ідентифікація тих, які є предметом розшуку (ст. 3), створення спільного банку даних про втрачені культурні цінності та можливість спільних видань (ст. 6)⁶.

² Акуленко, В. Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України / В. І. Акуленко. – К., 2013. – С. 334–351.

³ Україна в міжнародно-правових відносинах. – Кн. 2: Правова охорона культурних цінностей. – К., 1997. – С. 556–557.

⁴ Федорук, О. Україна – Польща: хто кому винен? / Олександр Федорук // Голос України. – 1997. – 17 квітня.

⁵ Україна в міжнародно-правових відносинах..., *op. cit.*, с. 556, 559; *Dziedzictwo archiwalne ...*, *op. cit.*, s. 24.

⁶ *Dziedzictwo archiwalne...*, *op. cit.*, s. 23–25.

Ці події відбувалися на тлі пристрастей, що на початку дев'яностих років ХХ століття вирували навколо питання культурних втрат у суспільній думці як у Польщі, так і в Україні. У польських засобах масової інформації широкого розголосу набула тема повернення польських культурних цінностей з України, зокрема, зі Львова. З іншого боку, українська преса публікувала коментарі, які заперечували такі вимоги⁷.

Перше засідання Міжурядової українсько-польської комісії відбулося в травні 1997 року у Львові. Українська сторона виявила досі небачену відкритість: польським експертам було продемонстровано фондосховища провідних музеїв, архівів і бібліотек Львова, де зберігалися пам'ятки польського походження. Можливо, саме ця відкритість багато в чому і визначила істотне зниження суспільної напруги навколо реституційних питань, розгляд яких надалі відбувався як принципова, але партнерська дискусія. Мені судилося бути членом української делегації на тих історичних перемовинах і представляти Україну в спільній протокольній групі, що готувала перший двосторонній протокол Міжурядової комісії, і я добре пам'ятаю ту приховану напругу, яка нуртувала під час перемовин, і взаємне полегшення, коли було досягнуто перших компромісних формулювань, зафіксованих у протоколі засідання. Тоді було визначено важливі технічні умови та алгоритм польсько-української співпраці, погоджено питання створення ряду двосторонніх експертних груп. Та чи не найважливішим для досягнення порозуміння та зміцнення взаємної довіри був запис, зафіксований у п. 4 спільного протоколу: «Польська сторона із задоволенням оцінила заходи з охорони, консервації та загальний стан фондів тих культурних цінностей, які пов'язані з історією і культурою польського та українського народів та констатувала необхідність продовження консерваційно-реставраційних робіт»⁸.

У вересні 1997 року Польща скерувала до України офіційну вимогу про передачу їй львівської колекції Національного Закладу ім. Оссолінських (Оссолінеуму). До кінця того ж таки року надійшли нові подання на низку історичних колекцій і окремих предметів, які, на думку польської сторони, могли перебувати в музеях Львова. Серед них: предмети з фондів колишнього Національного Музею ім. короля Яна III у Львові (до 50 тис. одиниць), 650 предметів з колекції Адама Смолінського, яку цей музей набув у 1925 році; дві львівські гармати ХVІ століття з колишніх фондів музею Вавельського замку в Кракові, що на рубежі 1930–1931 років опинилися в Історичному музеї Львова; близько п'яти тис. предметів колишньої колекції Болеслава Оржеховича, що складалася зі збірки стародавньої зброї і художніх творів, яку в 1919 році колекціонер подарував Львову (увійшла до фонду Музею ім. короля Яна III); близько 1500 предметів з колишньої колекції Лозинських, яку власник у 1914 році передав на «довічний депозит» до Музею ім. Короля Яна III. Ці вимоги польської сторони розпочали польсько-українську дискусію навколо конкретних колекцій і предметів.

⁷ Чисті договори роблять щирих приятелів // Вільна думка. – 1990. – 25 лютого; Федорук, О., *op. cit.*

⁸ *Dziedzictwo archiwalne...*, *op. cit.*, s. 30.

Надалі до цих вимог додалися й інші, які стали предметом дискусій, а саме: книги Коронної Метрики №139 за 1666–1706-ті та №262 за 1699–1700 роки (Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника), пергаментні документи міста Бохні XIV–XVIII століть (Центральний державний історичний архів України, м. Київ), колекція інкунабул (Наукова бібліотека Львівського національного університету) та інші.

Під час переговорів свої вимоги щодо реституції культурних цінностей, які за українськими даними були вивезені з окупованих територій і після Другої світової війни опинилися на території Польщі, подала й українська сторона. Серед них, зокрема, фігурують 18 срібних і бронзових прикрас VI–XII століть (переважно давньослов'янські фібули), які є частиною археологічних колекцій Національного історичного музею в Києві і нині зберігаються в Краківському археологічному музеї. Також атрибутовано актову книгу Львівського гродського суду 1687 року (Державний архів міста Кракова), яка належить до фонду документів Львівського гродського суду, що нині зберігається в Центральному державному історичному архіві України у м. Львові. Ще чотири актові книги XVII–XVIII століть із фондів Центрального державного історичного архіву України у м. Києві, вивезені в 1943 році з Києва, атрибутовано у фондах Головного архіву давніх актів у Варшаві. За даними Харківського художнього музею, в Національному музеї у Варшаві зберігається картина Григорія Мясоедова «Посуха», яку нацисти вивезли в 1943 році з колишньої Української картинної галереї. Українська сторона підняла питання щодо перевірки на наявність у фондах цього ж музею картини Йоганна Баптиста Лампі «Портрет Станіслава Малаховського», переміщеної з Національного музею західного і східного мистецтва в Києві. Окрім цього, в поданнях української сторони фігурують матеріали НТШ (Національна бібліотека у Варшаві), документи з архівного фонду Української союзницької армії за 1918–1921 роки (Центральний військовий музей у Варшаві).

Предметом активних польсько-українських дискусій 1990-тих–початку 2000-х років поза офіційними перемовинами стало право на реституцію малюнків Альбрехта Дюрера, вивезених нацистами з окупованого Львова, які після війни осіли в різних закордонних музеях і колекціях⁹.

Загалом протягом 1997–2010 років відбулося п'ять засідань Міжурядової українсько-польської комісії у справі охорони й повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей (Львів, 14–15 травня 1997; Варшава, 17–19 лютого 1999; Київ, 5–6 березня 2001; Варшава, 17–18 червня 2008; Львів, 4–5 грудня 2010)¹⁰. Регулярно проводилися засідання двосторонніх груп експертів з музейних, бібліотечних цінностей та з питань архівної спадщини. Співпраця за цей період позначена багатьма позитивними досягненнями. Передусім слід відзначити високий рівень довіри й відкритості, який сформувався між польськими й

⁹ Волга, А. Повертаючись до Дюрера / *Анатолій Волга* // Президентський вісник. – 2000. – 9–10 грудня; *Кот, С.* Україна-Польща: випробування спадщиною-2 / *Сергій Кот* // Політика і культура. – 2002. – № 9(140). – 12–18 березня. – С. 46–47; *Дзюбан, Р.* Чи повернуться в Україну рисунки Дюрера / *Роман Дзюбан* // Пам'ятки України. – 2006. – № 1/2. – С. 81, 84.

¹⁰ *Dziedzictwo archiwalne...*, op. cit., s. 31–53.

українськими експертами та офіційними установами, а також плідні робочі контакти між музеями, архівами й бібліотеками обох країн.

Успішно реалізуються програми співпраці між Львівською національною науковою бібліотекою імені В. Стефаника й Національним закладом ім. Осолінських у Вроцлаві з виявлення й оцифрування матеріалів історичної колекції «Ossolineum». Інтенсивно працюють архівісти обох країн, виконуючи масштабні проекти з виявлення й копіювання документів «Polonica» з архівів України і «Ukrainica» з архівів Польщі. Українські й польські експерти провели ґрунтовні наукові експертизи музейних предметів з метою їх ідентифікації, зокрема згаданих вище картин Мясоедова «Посуха» й Лампі «Портрет Станіслава Малаховського». За результатами експертиз українська сторона відкликала свій запит щодо останньої.

Особливе значення мають положення Протоколу стосовно концепції спільної польсько-української архівної спадщини (19–20 травня 2006), згідно з якими спільну архівну спадщину становлять зібрання, що належать до інтегральної частини національного архівного фонду однієї з держав, важливі для держави-партнера, але в силу об'єктивних обставин не підлягають вимогам реституції і повернення. Сторони відкрито зафіксували сферу своїх зацікавлень в архівах партнерів. Для Польщі – це архіви або їх частини на теперішній території України, утворені органами державної влади й органами місцевого самоврядування в період її входження до Польського Королівства, Речі Посполитої, Російської імперії та Австрії, Другої Речі Посполитої, архіви й документи польських громадських і суспільних установ і організацій, військових частин, окремих осіб, родин і сімей, що постали в ці періоди. Для України важливі архіви й окремі документи українських громадських і суспільних установ і організацій, військових частин, осіб, родів і сімей, що перебувають на теперішній території Республіки Польща й утворені в періоди й на території, що в різні часи належала до Польського Королівства, Речі Посполитої, Російської і Австро-Угорської імперій, Другої Речі Посполитої. У практичному сенсі співпраця сторін в реалізації концепції спільної українсько-польської архівної спадщини полягає у відкритості архівів, вільному доступі до них, підготовці переліків і каталогів архівних зібрань, які відповідають поняттю спільної архівної спадщини, обміні інформацією про стан збереження, обробки й мікрофільмування джерел, плани їх дослідження і видання¹¹.

Цікавими з погляду вивчення практичних аспектів питань повернення і реституції культурних цінностей, а також підходів і інтересів сторін є пропозиції обміну документами, напрацьовані в 2003 році архівними відомствами Польщі й України. Тоді переміщеними культурними цінностями, які належать до Національних архівних фондів обох країн, було визнано доволі широке коло матеріалів. Зокрема, Україна ініціювала включення до нього Кременецьких міських книг, «чорної книги» злочинців війтівсько-лавничого суду міста Кременця (1747–1764), Кременецьких гродських актів (фрагменти за 1683–1684 роки), Володимирську гродську книгу (1732), Житомирську

¹¹ Ibidem, s. 89–90.

гродську книгу (1783), що зберігаються в Головному архіві давніх актів у Варшаві, а також Книгу Львівського гродського суду (1687), яка нині перебуває у Державному архіві міста Кракова. Польська сторона запропонувала включити до Протоколу комплекс пергаментних документів з історії Краківського і Сандомирського воєводств (22 од. зб., 1396–1760), що перебувають у фонді Волинського церковно-археологічного товариства в Центральному державному історичному архіві України у м. Києві, та матеріали Комісії для розгляду майново-фінансових претензій між Австрією і Королівством Польським (16 од. зб., 1816–1817), що нині зберігаються у Центральному державному історичному архіві у м. Львові¹². Однак тут виникає питання щодо правомірності трактування запропонованих до розгляду польською стороною архівних пам'яток як таких, що були втрачені внаслідок Другої світової війни.

Водночас доводиться констатувати, що за час роботи Міжурядової комісії (1996–2014) не відбулося жодного акту фізичної реституції культурних цінностей від однієї сторони до іншої. У чому причина такого стану справ?

Набутий досвід українсько-польської співпраці в сфері розшуків і повернення культурних цінностей, втрачених і незаконно переміщених унаслідок Другої світової війни, дозволяє окреслити окремі тенденції в переговорах і визначити головну причину розходжень сторін у поглядах на цю проблему. Так, під час практичної реалізації двосторонніх угод і роботи Міжурядової комісії стало очевидним, що сторони по-різному трактують предмет угоди, і, зокрема, поняття «втрачені і незаконно переміщені під час Другої світової війни культурні цінності». Вже на початку переговорів польські експерти окреслили розуміння предмета угоди доволі широко і порушували питання про долю всіх культурних цінностей, що залишилися на територіях, які належали Польщі до 1 вересня 1939 року й увійшли до складу України після війни. На їхню думку, саме внаслідок «пакта Молотова-Ріббентропа» відбулася «анексія цих територій СРСР». Відповідно правові акти і практичні дії, пов'язані зі зміною прав власності на культурні цінності (включно з націоналізацією) і радянськими реорганізаціями музейних, архівних і бібліотечних зібрань на територіях, що від 17 вересня 1939 року опинилися в складі СРСР, не можуть вважатися підставою для ствердження прав власності в умовах сучасної України¹³.

Саме таке бачення польською стороною реституційного процесу, пов'язаного з періодом Другої світової війни, зумовлює її ініціативи щодо повернення і реституції архівів і музейних колекцій, історичних предметів і творів мистецтва, що зафіксовані в документах Міжурядової українсько-польської комісії у справі охорони й повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей. Цю позицію підтвердила польська делегація під час четвертого засідання Міжурядової комісії в червні 2008 року:

¹² Ibidem, s. 75–76.

¹³ Акуленко, В. Україна – Польща: міжнародно-правові проблеми і перспективи повернення культурних цінностей (1944–2006 рр.) / В. І. Акуленко // Праці Центру пам'ятокознавства НАН України та УТОПК. – Вип. 10. – К., 2006. – С. 16; Прушинський, Я. Пам'ятки старовини. Культурні цінності. Спадщина / Я. Прушинський // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. – Вип. 10. – К., 1997. – С. 51.

«10. Польська Сторона вважає, що об'єкти, які є предметом заявок, внесених українській Стороні у 1997 р., були незаконно втрачені Польщею внаслідок Другої світової війни»¹⁴.

Однак це трактування проблеми суперечить позиції української сторони. На думку українських експертів, предметом реституції не можуть бути культурні цінності, що належать до історично сформованих в межах сучасної території України колекцій, включно з територіями, які до 1 вересня 1939 року перебували в складі Польщі. Зокрема, зазначені в заявці польської сторони від 1997 року предмети й колекції ніколи не переміщувалися зі Львова: вони залишалися на території міста до початку, під час і після Другої світової війни. Зміна кордонів між Польщею та СРСР, до складу якого свого часу входила Україна, зафіксувала зміну державно-територіального статусу Львова включно із закладами культури, які перебували в ньому. Тож з українського погляду згадані колекції не підпадають під процес реституції культурних цінностей і не можуть бути предметом розгляду Комісії в рамках відповідної угоди, згідно з якою вона була створена. Так само під час поглиблених досліджень українські експерти-архівісти на основі аналізу даних облікових документів не підтвердили трактування як незаконно переміщених культурних цінностей внаслідок Другої світової війни додатково заявлених з польського боку матеріалів Волинського церковно-археологічного товариства з фондів Центрального історичного архіву України у м. Києві та документів з фондів Центрального історичного архіву України у м. Львові.

Для досягнення спільного розуміння предмета міждержавних дискусій щодо реституції, важливе значення має той факт, що сучасний процес реституції культурних цінностей у своїх міжнародно-правових основах є насамперед органічним продовженням повоєнного реституційного процесу, в основі якого перебувала Лондонська декларація від 5 січня 1943 року й інші міжнародні документи, які визначили ключові принципи і процедури здійснення реституції культурних цінностей, а саме:

- питання реституції власності, переміщеної з територій союзних держав в усіх випадках розглядаються в світлі Декларації від 5 січня 1943 р. (тобто стосується предметів культури, конфіскованих чи вилучених в інший спосіб нацистським режимом і його союзниками);
- реституція предметів культури не може бути актом репарацій і є окремим процесом;
- реституція обмежується предметами, які можуть бути ідентифіковані;
- вимоги щодо реституції культурних цінностей мали подавати уряди країн у межах їхніх територій та від імені громадян і організацій, які на них перебували;
- в разі неможливості реституції втрачених предметів передбачалося право на еквівалентну заміну (тобто компенсацію, згодом цей принцип був обмежений окремими країнами, що взяли зобов'язання не використовувати для

¹⁴ Dziedzictwo archiwalne..., op. cit., s. 51.

такої заміни предмети культури, які перебували в державних і громадських зібраннях Німеччини)¹⁵.

Рішуче засуджуючи разом з польським народом ганебний за своєю суттю пакт Молотова-Ріббентропа, водночас зауважимо, що з погляду міжнародного права та правового врегулювання питань кордонів між Польщею та СРСР, а згодом і Україною, цей пакт формально не має відношення до сучасних кордонів між двома країнами. Відомо, що в липні 1941 року СРСР офіційно відмовився від тих положень пакту, які стосувалися територіальних питань. Згодом, розірвавши стосунки з еміграційним польським урядом, від 1944 року СРСР уклав низку міждержавних договорів з новим польським урядом щодо лінії кордону між країнами на основі рішень міжнародних конференцій, які визначили кордони між державами у повоєнній Європі в цілому¹⁶. І цей факт важливо також враховувати в оцінках подій минулого і для пошуків порозуміння в питаннях реституції культурних цінностей.

Отже, для України предметом дискусій на основі двосторонньої угоди є винятково культурні цінності, втрачені і незаконно переміщені на території сторін безпосередньо в період, що хронологічно охоплює події Другої Світової війни, тобто від 1 вересня 1939-го до 2 вересня 1945 року, а в контексті європейського театру воєнних дій цей період визначається датами 1 вересня 1939-го–8 травня 1945 року¹⁷. Поняття «територія сторін» несе розуміння сучасних політико-адміністративних кордонів у межах, зафіксованих після-воєнною системою міжнародних договорів і двосторонніх угод. Тож питання втрачених та переміщених культурних цінностей має розглядатися відповідно до цих державних кордонів. Окрім того, згідно з міжнародною практикою, предметом розгляду можуть бути також історичні й культурні цінності, що під час загальноєвропейського повоєнного реституційного процесу в силу різних обставин не були повернуті на ті території, де вони були втрачені або з яких вони були переміщені.

Відтак усі подання щодо реституції культурних цінностей, переміщених внаслідок Другої світової війни, внесені українською стороною, повністю відповідають такому розумінню предмета двосторонніх переговорів. Вони також повністю відповідають нормам міжнародного права, що передбачають їх безумовне повернення до країни походження.

Цілком очевидно, що українці повинні розуміти, яке значення польські культурні цінності, що нині перебувають на території України, мають для польського народу та з повагою ставитися до зусиль, які Республіка Польща докладає для їхнього повернення. Водночас як польській, так і українській стороні треба враховувати і той факт, що заявлені польською стороною вимоги не можуть

¹⁵ Докладніше див.: *Ком, С.* Розвиток міжнародно-правових засад реституції культурних цінностей у 1943–1947 роках / *Сергій Ком* // Пам'ятки України. – 2009. – № 1. – С. 95–106.

¹⁶ *Ком, С.* До питання про передачу культурних цінностей з України до Польщі у другій половині 40-х рр. XX ст. / *С. І. Ком* // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Міжвідомчий збірник наукових праць. / Інститут історії України НАН України. – Вип. 20. – К., 2011. – С. 240–241.

¹⁷ *Енциклопедія історії України.* – Т. 2. – К., 2004. – С. 469–470.

бути предметом реституції культурних цінностей в контексті існуючої міжнародно-правових засад та існуючих двосторонніх угод. Радше їх належить розглядати як предмет для окремих переговорів в іншій правовій площині – ймовірної «репатріації» або «ревіндикації» і під кутом доброї волі України.

Слід зазначити, що й у польському суспільстві існують сумніви щодо законності висунення таких вимог до України. Зокрема, свого часу польський суспільний діяч Пьотр Стажинський писав: «Чи вважається нашою власністю збірка Оссолінських, що залишилася у Львові? Сама постановка питання, особливо після кампанії з повернення втраченого майна (ревіндикації, що пройшла у свій час у Польщі) видається ерессю. Тим часом, ця справа у світлі міжнародного права зовсім не є такою очевидною. Окрім фахівців, мало хто знає, що право, прийняте відповідно до історичних прецедентів, визнає “право територіалізму”. Воно вказує, що в принципі збірки приписані до території й одночасно зі зміною кордонів змінюють також і власника. З патріотичної точки зору нам важко погодитися з такою умовою. Можливо, однак, треба глянути на справу з раціональної точки зору»¹⁸.

Із цим погоджувався і куратор Національного закладу ім. Оссолінських Ян Новак-Єзьоранський: «Не маємо жодних правових підстав для претензій. Навіть якби можна було відшукати право власності на предмет Фундації Оссолінських, то не існує такого права, яке б могло нав'язати українцям обов'язок до передачі цього скарбу з території їхньої держави»¹⁹. В іншій публікації, проводячи паралелі від проблеми «Оссолінеуму» до ситуації навколо Пруської бібліотеки, що після війни опинилася в Кракові і питання про повернення якої ставить Німеччина, Ян Новак-Єзьоранський звернув увагу на такий момент: «Польща не може користуватися двома протилежними моральними і правовими нормами. Не можна відмовляти в поверненні Пруської бібліотеки, що в результаті перипетій війни виявилася на території, приєднаній до Польщі, й одночасно вимагати від українців повернення скарбів «Оссолінеуму», що зберігаються у Львові і сьогодні належать Україні. Не можна висувати моральні претензії українцям щодо повернення польської культурної спадщини і відмовляти в цьому праві німцям»²⁰.

Двічі на теми «Оссолінеуму» висловлювався Президент Польщі Александр Квасьневський. Зокрема, у грудні 1996 році в інтерв'ю українській газеті «Час-Тіме» він відзначив, що ця проблема вичерпана в двосторонніх відносинах: «Є кілька практичних досягнень, як скажімо, Оссолінеум, ця подія, на мою думку, впорядкована, очищає відносини між нашими державами»²¹. Пізніше, в інтерв'ю берлінській газеті «Der Tagesspiegel», він припустив, що ця колекція може залишитися в Україні, але Польща буде вимагати гарантій, аби вона зберігалася в належних умовах. Водночас така позиція зазнає серйозної

¹⁸ Polityka. – 1994. – № 4 (22 styczeń).

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Tygodnik Pomszechny (Kraków). – 1996. – Grudzień.

²¹ Час – Time // 1996. – 13 грудня.

критики з боку багатьох польських державних, суспільних і наукових діячів, які вважають її помилковою.

З аналізу досвіду двосторонніх переговорів випливає й інше спостереження. Воно стосується того факту, що в офіційних документах Міжурядової комісії фігурує чимало питань, які виходять далеко поза межі її компетенції і торкаються значно ширшого кола інтересів українсько-польської співпраці у сфері культури, ніж питання розшуків і повернення культурних цінностей, втрачених або переміщених внаслідок Другої світової війни. Зокрема, серед таких питань можна вказати на зафіксовані у протоколах комісії запити щодо долі на території Польщі зібраних колишнього музею Стравігор, бібліотеки Перемишльської Капітули, приватної бібліотеки Івана Огієнка, вшанування пам'яті видатних українських діячів – Богдана Лепкого в Кракові й Івана Огієнка в Холмі (ініційовані українською стороною), проведення реставраційних робіт «каталогу Альбертранді», обміну двох дзвонів, знайдених у 1999 році у с. Лютовиськах на території Польщі, свого часу сховані українською громадою під час акції «Вісла», на дублікати Кременецьких друків, що зберігаються в Національній науковій бібліотеці України ім. В. І. Вернадського НАН України, пропозиції щодо обміну архівними документами, доля яких не має відношення до подій Другої світової війни (з ініціативи польської сторони).

Як видно, Міжурядова комісія фактично стала першим реальним механізмом розгляду питань двосторонньої співпраці в сфері культури між Україною і Польщею, що викликало природне бажання зафіксувати в її діяльності якомога більше проблемних ситуацій, сподіваючись на їхнє вирішення в той чи інший спосіб. Так само очевидно є нагальна потреба у розвитку двосторонніх контактів і створенні додаткових офіційних «майданчиків» для поглиблення українсько-польських культурних взаємин. Пройдений шлях підкреслює складність і багатоплановість цих завдань, однак досвід двосторонніх переговорів є надзвичайно важливим для розвитку співпраці в питаннях розшуків, повернення і реституції культурних цінностей, втрачених або переміщених під час Другої світової війни. Цей досвід і вже здобуті результати спонукають обидві країни до пошуку ефективної моделі співпраці, як у цій, так і в інших ділянках культури.

Serhii KOT. Problems of Return and Restitution of Cultural Property Lost Due to World War II in the Context of Contemporary Ukrainian-Polish Interstate Relations.

The article analyzes contemporary Ukrainian-Polish interstate relations (1991–2014) in the sphere of the return and restitution of cultural property lost as a result of the Second World War. It highlights the achievements and problems of bilateral cooperation.

Keywords: Ukraine, Poland, cultural property, return, restitution.